

GRAMATIKA I NASTAVA STRANIH JEZIKA

Problem gramatike ima danas vrlo važnu ulogu, kako u okviru opće, tako i primijenjene lingvistike i glotodidaktike. Stav prema gramatici u nastavi stranih jezika doživio je u povijesti nastave stranih jezika različite promjene, od pretjeranog »gramatiziranja« do »antigramatičkog« perioda. U suvremenoj nastavi stranih jezika na gramatiku ne gledamo kao na suhoparnu teoriju koja je sama sebi svrhom, nego kao na sredstvo za upoznavanje i usvajanje jezičnih pravilnosti. U ovom radu daje se prikaz odnosa između lingvističkog opisa jezika i gramatike u nastavi stranih jezika s posebnim osvrtom na njemački jezik. Govori se također o ulozi gramatike kod usvajanja stranog jezika, o izboru gramatičkog minimuma, o različitim stupnjevima težine gramatičkih pojava i o organizaciji procesa obrade i usvajanja gramatičkih znanja.

1. ODNOSI IZMEĐU LINGVISTIČKOG OPISA JEZIKA I GRAMATIKE U NASTAVI STRANIH JEZIKA

U lingvistici se pod pojmom »gramatika« podrazumijeva s jedne strane označavanje jednog općeg sustava pravila koji pripadaju jednom jeziku, a s druge strane kao gramatika se označavaju znanstveni opisi tog sustava pravila; tako npr. razlikujemo gramatiku u nastavi materinjeg jezika i gramatiku u nastavi stranog jezika.¹⁾ Osim toga, lingvistika pod gramatikom podrazumijeva onaj sustav pravila koji je svojstven pripadnicima jedne jezične zajednice i predstavlja bitnu pretpostavku za sporazumijevanje među govornicima.

Za razliku od lingvistike nastava stranih jezika pod pojmom gramatike podrazumijeva onaj nastavni materijal koji je potreban za tvorbu pravilnih rečenica, za njihovo međusobno povezivanje i usvajanje. Ova gramatika bazira se na lingvističkim istraživanjima iz kojih se mogu razabrati podaci o strukturi, značenju i funkciji određene pojave, njezino područje primjene, stupanj raširenosti unutar jezika, kao i spoznaje kontrastivnih istraživanja između materinjeg i stranog jezika.

1) G. Helbig: *Zum Verhältnis von Grammatik und Fremdsprachenunterricht, Deutsch als Fremdsprache*, 1/1972, str. 10—13.

2. ULOGA GRAMATIKE KOD USVAJANJA STRANOG JEZIKA

Cilj usvajanja gramatičkih znanja sastoji se u osposobljavanju učenika da aktivno vladaju jezikom i da stečeno znanje korektno upotrijebe u svakodnevnom komuniciranju. Polazimo od toga da gramatika i leksika predstavljaju jedinstvo, a specifični zadatak gramatičkih pravila sastoji se u tome da se leksičke jedinice povežu u veće smislene cjeline (izraze, rečenice, tekstove).

Uloga gramatike kod učenja stranog jezika doživjela je u povijesti nastave stranih jezika različite procjene. Precjenjivanje i potcjenjivanje proizašlo je kako zbog teoretskih koncepcija tako i lingvističkih pozicija. Sada je njezin zadatak u prvom redu određen komunikativnom orijentacijom nastave stranog jezika. To prije svega znači:

- da kod izbora gramatičkog materijala vrijednost morfoloških i sintaktičkih pojava mora biti u uskoj vezi s intencijom govora,
- da se kod obrade i usvajanja tih pojava upotrijebe takvi postupci koji omogućuju primjenu u jezičnoj praksi,
- da glavno težište treba staviti na korektnu primjenu gramatičkih znanja u smislenim cjelinama.

3. IZBOR GRAMATIČKOG MINIMUMA

Zbog različitih ciljeva u učenju jezika količina gramatičkih znanja, koja se usvajaju, može biti različita. U većini slučajeva ona je ipak ograničena.

Kod izbora gramatičkog minimuma treba uzeti u obzir njegovu usku povezanost s leksikom. Za objašnjavanje i primjenu određenih pojava potreban je i odgovarajući broj riječi. Manje frekventne gramatičke pojave, tzv. iznimke, potrebno je također uzeti u obzir jer one služe za korektnu upotrebu potrebnih leksema.

Osnovni zahtjev koji se postavlja kod izbora gramatičkog minimuma je njegova svrsishodnost. Ona se postiže pomoću slijedećih principa: a) oštro usmjeravanje na cilj u učenju, b) ekonomičnost, to znači efektivnost izbora i rentabilnost usvajanja.²⁾ Komplikiranost izbora sastoji se u tome što gramatičke pojave predstavljaju dijelove sistema, a nalaze se u vrlo uskoj međusobnoj vezi. Izbor bitnih komponenata može ugroziti funkcioniranje cjelokupnog gramatičkog aparata.

Na izbor također djeluje i komunikativna orijentacija nastave jezika, i to na taj način da je izbor i redosljed nastavnog materijala određen time koja su znanja potrebna za stvaranje najjednostavnijih rečenica. Kod izbora se polazi od općih načela u strukturi jezika koji podučavamo, a ona se kasnije nadopunjuju pojedinostima i odstupanjima.

2) A. Hofman/E. Beneš: *Grundsätze für die Ausarbeitung von grammatischen Minima, Deutsch als Fremdsprache*, 3/1965, str. 14.

4. O RAZLIČITOM STUPNJU TEŽINE GRAMATIČKIH POJAVA

Uglavnom se radi o dva uvjeta koji mogu determinirati stupanj težine gramatičkih pojava.

1. Utjecaj materinjeg jezika na usvajanje stranog jezika može biti pozitivan ili negativan. Strukture i funkcije materinjeg i stranog jezika mogu stajati u međusobnom odnosu na tri načina: u odnosu ekvivalencije, u odnosu sličnosti ili u odnosu kontrasta.

Uspoređujemo li sličnosti i razlike u morfološkoj i sintaktičkoj strukturi materinjeg i stranog jezika, možemo doći do slijedećih zaključaka:

— Gramatičke strukture u stranom jeziku, koje su po svojoj strukturi i funkciji slične materinjem jeziku, neće pričinjavati teškoće kod usvajanja stranog jezika, ali, da bi se usvojile, potrebno ih je isto tako intenzivno uvježbavati.

— Negativan utjecaj materinjeg jezika kod usvajanja i upotrebe stranog jezika dolazi naročito do izražaja kod kontrastivnih gramatičkih pojava ili kod sličnih. Upravo to predstavlja izvor pogrešaka koje otežavaju korektnu upotrebu jezika. Takve gramatičke pojave zahtijevaju intenzivno vježbanje koje mora biti povezano s lingvističkim zakonitostima.

2. Stupanj težine također je određen i karakterom pojava u stranom jeziku, npr. njihovom jakom diferenciranošću. Tako npr. postojanje slabih i jakih glagola, sintetičkih i analitičkih oblika glagola, mogu otežati usvajanje i primjenu stranog jezika.

Pravilno procjenjivanje stupnja težine neke jezične pojave, kao i njenog odnosa prema materinjem jeziku, mora se uzeti kao osnova kod izbora postupaka za objašnjavanje i utvrđivanje jezičnog materijala.

5. ORGANIZACIJA PROCESA OBRADJE I USVAJANJA GRAMATIČKIH ZNANJA

5.1. Zadaci kod obrade gramatičkih pojava

1. Gramatički materijal treba tako obraditi i uvježbati da su učenici sposobni da konstruiraju rečenice, da ih variraju i usvoje. Oni moraju biti sposobni da u različitim komunikativnim situacijama izraze svoje mišljenje, pitanje, želju, i to na taj način da riječi i leksičke jedinice povezuju u veće smislene cjeline (rečenice) i kao takve ih bez greške usvajaju. Pretpostavka za to je da steknu točna i trajna znanja iz područja gramatike i da su sposobni da njima raspoložu i primjenjuju ih u komunikaciji.

2. Uzimanje u obzir komunikativne komponente znači da jezični primjeri i rečenice za uvježbavanje moraju imati što veću komunikativnu vrijednost i da valja iskoristiti mogućnost njihovog kontekstualnog i situativnog uklapanja.

3. Obrada obuhvaća strukturu, značenje i funkciju gramatičke pojave. Tek korektno shvaćanje tih aspekata omogućuje učeniku pravilnu upo-

trebu. Da bi se to postiglo, potrebno je ponekad kod uvježbavanja u procesu učenja pokloniti više pažnje strukturi ili u nekom drugom slučaju značenju i funkciji, kao npr. kod konjunktiva.

4. Obrada i usvajanje gramatike odvija se uglavnom na koncentričan način, to znači da se jedna jezična pojava obrađuje na različitim stupnjevima izučavanja jezika, a vrlo često čak i u više školskih godina. Takva raspodjela materijala u određeno vrijeme zahtijeva sistematizaciju.

5. Učenicij se upotrebom gramatike i ostalih priručnika iz područja gramatike podučavaju i upoznaju s određenim postupcima, kao npr. analizom rečenice. Na taj način su potaknuti da samostalno stječu i produbljuju svoja znanja.

5.2. Objašnjavanje, utvrđivanje i aktiviranje gramatičkih pojava

Kako će se neka gramatička pojava u nastavi objasniti i utvrditi, to zavisi o njezinom stupnju težine. U pravilu potrebno je kod objašnjavanja uzeti u obzir slijedeće:

1. Materijal koji se objašnjava uspoređuje se s već usvojenim.
2. Gramatičke pojave objašnjavaju se općenito na osnovi već poznatog leksičkog materijala.
3. Objašnjavanje se mora odnositi na rečenice, eventualno čak na veće smislene cjeline.
4. Kod objašnjavanja treba postići svrsishodno jedinstvo teoretskih upućavanja i praktične jezične upotrebe.

Kod objašnjavanja kompleksne gramatičke pojave možemo koristiti dva postupka:

- induktivno-deduktivni postupak i
- deduktivni postupak.

Nije moguće cijelu pojavu obraditi samo induktivno ili deduktivno.

Kod induktivno-deduktivnog postupka mogu se istaći slijedeće etape:

1. Polazi se od jezičnog materijala.
2. Analiza jezičnog materijala vrši se pod vodstvom nastavnika.
3. Shvaćanje zakonitosti provodi se u obliku pravila, rečeničnih modela itd.
4. Uvježbavanje.

Kod induktivno-deduktivnog postupka polazi se od posebnog, pojedinačnog jezičnog primjera prema općem. Učenik mora uz pomoć nastavnika pronaći zakonitosti koje predstavljaju osnovu dotične gramatičke pojave. »To je trenutak upućavanja jezičnih modela što pripadaju određenom jeziku, to je trenutak kad nastaje unutrašnja ili mentalna sintaksa koja će upravlјati tumačenjem poruka i sastavljanjem i poretkom različitih elemenata koji se u jeziku mogu izdvojiti u dobro organizirane sljedove (tj. koji su gramatički točni) svaki put kad govornik želi komunicirati govorom.

Upravo se na tom stupnju usvajaju pravila stvaranja i transformacije rečenica.«³⁾

Ovaj induktivni postupak koristi se prvenstveno kod onih gramatičkih pojava za koje ne postoje slične pojave u materinjem jeziku i za pojave koje jako odstupaju od materinjeg jezika.

Poseban slučaj ovog postupka predstavlja usvajanje gramatičkih znanja istovremeno s leksičkim jedinicama, a da se ne ulazi u osnovne gramatičke zakonitosti. To se odnosi na neke naredbe koje se u nastavi stalno ponavljaju »Schlagt bitte die Bücher auf!« ili »Macht bitte die Bücher zu!« Ove rečenice su po semantičkom značenju učenicima potpuno razumljive, a da nisu svjesni toga da se pritom radi o oblicima složenih glagola s naglašenim prefiksom. Isto tako učenici mogu na sličan način usvojene pojave u ograničenom opsegu produktivno primijeniti. Kasnije se taj već utvrđeni jezični materijal dopunjuje analognim i uopćava, tako da učenici mogu prisutne zakonitosti spoznati i ovladati njima.

Gramatičke se pojave mogu obraditi i deduktivnim postupkom. Karakteristične etape tog postupka jesu:

1. Polazi se od pravila, modela.
2. Vršiti se kratko objašnjavanje na rečeničnom uzorku.
3. Uvježbavanje.

U procesu spoznaje učenici polaze od općeg, zakonitog prema posebnom, pojedinačnom jezičnom primjeru. Polaznu točku predstavljaju gramatičke zakonitosti u obliku modela ili paradigme u vezi s primjerima za demonstriranje. Učenici na taj način konkretiziraju zakonitosti i prenose ih na određene pojedinačne primjere. Pretežno deduktivan postupak može se primijeniti kod morfologije, osobito onda kada je funkcija poznata. U toku daljnjeg rada učenik treba da, pod rukovodstvom nastavnika, aktivnim i kreativnim uvježbavanjem određene strukture dođe do nivoa kada će tu strukturu moći i praktično upotrijebiti u različitim situacijama na različitim sadržajima.⁴⁾ Za usvajanje gramatičkog znanja upotrebljavaju se uglavnom slijedeći oblici vježbi.

Na početku procesa usvajanja nalaze se vježbe ponavljanja. Učenici za modelom glasno ponavljaju određenu rečeničnu strukturu, pojedinačno ili u koru. Takve vježbe predstavljaju doduše jednostavan oblik usvajanja jezičnog materijala, naime pretežno receptivnim putem, ali predstavljaju na svim stupnjevima izučavanja važan prelazni stadij za korektno usvajanje.

Kod utvrđivanja morfoloških i sintaktičkih struktura važnu ulogu igraju vježbe supstitucije. Kod njih treba u datoj rečenici zamijeniti određene riječi ili grupe riječi analognim jezičnim materijalom. Pri tome se mijenja većinom sadržaj rečenice, ali oblik ostaje isti. U rečenici »Peter liest eine Zeitung« možemo riječ Zeitung zamijeniti s »eine Zeitschrift, ein

3) R. Titone: *Primijenjena psiholingvistika, Školska knjiga, Zagreb, 1977, str. 182.*

4) M. Vilke: *Gramatika u našim školama, objavljeno u M. Brujić: Iz teorije i prakse nastave stranih jezika, Filozofski fakultet Zagreb, 1974, str. 108.*

Buch, einen Artikel«. Riječi ili grupe riječi, koje se umeću, može zadati nastavnik ili ih učenici mogu sami izabrati.

U gore navedenom primjeru utvrđuje se deklinacija imenice u akuzativu. Preporuča se najprije mijenjati sve članove rečenice, osim objekta u akuzativu. Umjesto »Peter« možemo koristiti ostala imena, lične zamjenice ili imenice. »Liest« možemo zamijeniti drugim glagolima. Ove vježbe su prikladne za utvrđivanje gramatičkih pojava jer služe neposrednom uvježbavanju obrađenog materijala i omogućuju reaktiviranje već usvojenih znanja. Primjenom supstitucijskih tabela izbjegavaju se gramatičke i leksičke pogreške kod tvorbe rečenica, pa su zbog toga prikladne za samostalan rad ili dopisnu nastavu. Iako su supstitucijske tablice u prvom redu predviđene za usmene vježbe, one su prikladne i za različite pismene radove.⁵⁾

Jedan daljnji oblik vježbi predstavljaju vježbe transformacije kod kojih se prema datom uzorku mijenja struktura rečenice, a ponekad i cijeli iskaz. Mogućnosti transformacije često su preuzete direktno iz lingvistike. Radi se npr. o transformacijama aktiv-pasiv, o pretvaranju određenih namjernih rečenica u infinitivne konstrukcije sa »um zu«, o transformaciji afirmativne rečenice u negativnu itd. Kod ovog oblika vježbi učenici analiziraju i uspoređuju datu strukturu s nekom drugom koju su već korektno usvojili. Vježbe transformacije mogu se provoditi tek nakon usvajanja dotične strukture.

Gramatičke pojave možemo utvrditi i pomoću vježbi *dodavanja* (Lückentext). U tekstu su određene riječi ili grupe riječi ispuštene tako da ih učenici mogu u određenom obliku umetnuti, npr. Er hat drei Stunden auf gewartet (sein Freund). Ovaj je oblik vježbi prikladan za kontrolu već usvojenih znanja. Takvi se tekstovi mogu zadati kao pismena domaća zadaća.

6. PONAVLJANJE I SISTEMATIZIRANJE GRAMATIČKIH ZNANJA

6.1. Ponavljanje

Da bi gramatička znanja bila trajna i mogla se primjenjivati, potrebno je sistematsko ponavljanje u kraćim ili duljim razmacima. Prije svega potrebno je češće ponavljati one pojave koje stvaraju poteškoće kod usvajanja, a prema tome i kod primjene (npr. zbog interferencije materinjeg jezika). Nastavnik u tu svrhu planira veći broj nastavnih sati. Za ponavljanje se koriste različiti oblici vježbi. Gramatičke pojave se primjenjuju u većim smislenim cjelinama, a često i u novim jezičnim situacijama.

6.2. Sistematiziranje

Cilj sistematiziranja je stvoriti jedan sveobuhvatan pregled jezičnog sistema stranog jezika. Osim toga, mogu se objasniti odnosi između jezičnog sistema materinjeg i stranog jezika, npr. kada se jezične pojave u

5) N. A. Bulach: *Zur Anwendung von Substitutionstabellen im Fremdsprachenunterricht, Deutsch als Fremdsprache*, 2/1968.

stranom jeziku uspoređuju s odgovarajućim pojavama u materinjem jeziku, pri čemu može jezični sistem stranog i materinjeg jezika predstavljati polaznu točku.

U stranom jeziku nije dovoljno da učenici gradivo razumiju, da o tome gradivu steknu neko znanje. Razumijevanje i zapamćivanje jezične materije mora u nastavi stranih jezika biti samo jedna faza rada s učenicima, a nikako svrha i cilj. Nastavnik mora osposobiti učenike da memorirana znanja aktivno primjenjuju, adekvatno svakoj od mnoštva različitih situacija s kojima se u životu susreću. To drugim riječima znači: učenici moraju gradivom ovladati do te mjere da ga mogu nesvjesno i automatizirano upotrebljavati u svakom momentu.

L I T E R A T U R A

1. Bulach, N. A., *Zur Anwendung von Substitutionstabellen im Fremdsprachenunterricht, Deutsch als Fremdsprache*, 2/1968.
2. Helbig, G., *Zum Verhältnis von Grammatik und Fremdsprachenunterricht, Deutsch als Fremdsprache*, 1/1972, str. 10—13.
3. Hofman, A./Beneš, E., *Grundsätze für die Ausarbeitung von grammatischen Minima, Deutsch als Fremdsprache*, 3/1965, str. 14.
4. Pavuna, S., *Gramatika u nastavi stranih jezika, Strani jezici*, 1, 1974.
5. Pavuna, S., *Pristup gramatici u nastavi ruskog jezika, Strani jezici*, 2, 1980.
6. Titone, R., *Primijenjena psiholingvistika, Školska knjiga, Zagreb*, 1977.
7. Vilke, M., *Gramatika u našim školama, objavljeno u M. Brujić, Iz teorije i prakse nastave stranih jezika, Filozofski fakultet, Zagreb*, 1974.

Primljeno: 1983-07-08

Šimunić-Vučković V. Grammatik und Fremdsprachenunterricht

Z U S A M M E N F A S S U N G

Die Rolle der Grammatik bei der Erlernung einer Fremdsprache hat in der Geschichte des Fremdsprachenunterrichts verschiedene Bewertungen erfahren. Eine Über- oder Unterschätzung ergab sich sowohl aus lerntheoretischen Konzeptionen als auch aus linguistischen Positionen. Gegenwärtig ist ihre Aufgabe vor allem durch die kommunikative Orientierung des Fremdsprachenunterrichts bestimmt. Das Ziel der Vermittlung grammatischer Kenntnisse besteht in der Befähigung der Lernenden, das erworbene Wissen korrekt in der Sprachausübung zu verwenden.

In dieser Arbeit gibt man eine Darstellung der Beziehungen zwischen einer linguistischen Beschreibung einer Sprache und einer Grammatik für den Fremdsprachenunterricht. Man spricht auch über die Rolle der Grammatik bei der Aneignung der Fremdsprache, über die Notwendigkeit und Wesen grammatischer Minima, über den unterschiedlichen Schwierigkeitsgrad grammatischer Erscheinungen und über die Gestaltung des Vermittlungs- und Aneignungsprozesses.

(Prijevod: Vesna Šimunić-Vučković)